

THE EMERGENCE OF THE DEMOCRATIC PARTY IN THE REPUBLIC OF TURKEY AND ITS NEW POLICY

Javlon Ruziyevich Ismoilov

Senior Lecturer

Department of Social and Political Sciences, RTU

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Turkey, Democratic Party, Republican People's Party, multi-party system, political pluralism, modernization, political liberalism, economic elite, Declaration of the Four.

Received: 20.05.26

Accepted: 21.05.26

Published: 22.05.26

Abstract: This article analyzes the changes that took place in Turkey's political system in the period following the Second World War, particularly the transition from one-party rule to a multi-party system. The study highlights the historical significance of the top-down modernization policy implemented by the Republican People's Party between 1923 and 1946, while also emphasizing the growing need for political pluralism, economic freedom, and democratic reforms over time. The formation of the Democratic Party is examined in connection with the emergence of new political forces in Turkish society, as well as the representation of the interests of the agrarian and commercial bourgeoisie and the middle class in the political arena. Drawing on the scholarly views of Erik Jan Zürcher, Feroz Ahmad, Metin Heper, and Çağlar Keyder, the article interprets the rise of the Democratic Party as a reconfiguration of relations between the state and society. In addition, the economic difficulties of the late 1940s, inflation, tax pressures, wartime restrictions, and Turkey's policy of rapprochement with the West are presented as important factors in the transition to a multi-party system.

TURKIYA RESPUBLIKASIDA DEMOKRATIK PARTIYANING PAYDO BO'LISHI VA UNING YANGI SIYOSATI

Javlon Ruziyevich Ismoilov
RTU, Ijtimoiy-siyosiy fanlar
kafedrasi katta o'qituvchisi
Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Turkiya, Demokratik partiya, Respublika Xalq Partiyasi, ko'p partiyaviylik, siyosiy pluralizm, modernizatsiya, siyosiy liberalizm, iqtisodiy elita, To'rtlar deklaratsiyasi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda Turkiya siyosiy tizimida yuz bergan o'zgarishlar, xususan, bir partiyaviy boshqaruvdan ko'p partiyaviylik tizimiga o'tish jarayoni tahlil qilinadi. Tadqiqotda 1923–1946-yillarda Respublika Xalq Partiyasi tomonidan amalga oshirilgan yuqoridan modernizatsiya siyosatining tarixiy ahamiyati, shu bilan birga, vaqt o'tishi bilan siyosiy pluralizm, iqtisodiy erkinlik va demokratik islohotlarga bo'lgan ehtiyojning kuchayishi yoritiladi. Demokratik partiyaning tashkil topishi Turkiya jamiyatida yangi siyosiy kuchlar, agrar va savdo burjuaziyasi hamda o'rta sinf manfaatlarining siyosiy maydonga chiqishi bilan bog'liq holda baholanadi. Maqolada Erik Jan Zürcher, Feroz Ahmad, Metin Heper va Çağlar Keyder kabi tadqiqotchilarning ilmiy qarashlari asosida DPning shakllanishi davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning qayta konfiguratsiyasi sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, 1940-yillar oxiridagi iqtisodiy qiyinchiliklar, inflyatsiya, soliq bosimlari, urush davri cheklovlari hamda Turkiyaning G'arb bilan yaqinlashuv siyosati ko'p partiyaviy tizimga o'tishning muhim omillari sifatida ko'rsatib beriladi.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ В ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ЕЁ НОВАЯ ПОЛИТИКА

Джавлон Рузиевич Исmoilов
Старший преподаватель кафедры социально-политических наук
RTU
Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Турция, **Аннотация:** В данной статье
 Демократическая партия, Республиканская анализируются изменения, произошедшие
 народная партия, многопартийность, в политической системе Турции в период

политический плюрализм, модернизация, политический либерализм, экономическая элита, Декларация четырёх.

после Второй мировой войны, в частности процесс перехода от однопартийного правления к многопартийной системе. В исследовании раскрывается историческое значение политики модернизации «сверху», проводимой Республиканской народной партией в 1923–1946 годах, а также показывается усиление потребности в политическом плюрализме, экономической свободе и демократических реформах с течением времени. Формирование Демократической партии рассматривается в связи с выходом на политическую арену новых политических сил турецкого общества, а также интересов аграрной и торговой буржуазии и среднего класса. В статье на основе научных взглядов таких исследователей, как Эрик Ян Зюрхер, Фероз Ахмад, Метин Хепер и Чаглар Кейдер, становление Демократической партии трактуется как реконфигурация отношений между государством и обществом. Также экономические трудности конца 1940-х годов, инфляция, налоговое давление, ограничения военного времени и политика сближения Турции с Западом рассматриваются как важные факторы перехода к многопартийной системе.

Kirish. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davr Turkiya siyosiy tarixida muhim burilish bosqichi bo‘ldi. 1923-yilda Respublika e‘lon qilinganidan so‘ng mamlakatda siyosiy modernizatsiya va davlat qurilishi jarayoni asosan Respublika Xalq Partiyasi — CHP rahbarligida amalga oshirildi. Bir partiyali siyosiy tizim dastlab respublika institutlarini shakllantirish, jamiyatni islohotlarga moslashtirish va modernizatsiya siyosatini izchil olib borish uchun zarur model sifatida qaraldi.

Biroq vaqt o‘tishi bilan ushbu modelning ichki cheklovlari namoyon bo‘la boshladi. Siyosiy muxolifatning yo‘qligi, davlat va partiya apparatining jamiyat ustidan kuchli nazorati, iqtisodiy hayotdagi qat‘iy markazlashuv, jamiyatning turli qatlamlari bilan muloqot mexanizmlarining zaifligi siyosiy tizimda yangi ehtiyojlarni yuzaga keltirdi. Ayniqsa, 1940-yillar oxiriga kelib siyosiy pluralizm, iqtisodiy erkinlik, parlament nazorati va fuqarolik ishtirokiga bo‘lgan talab kuchaydi.

Mazkur sharoitda Demokratik partiyaning vujudga kelishi shunchaki yangi siyosiy tashkilotning paydo bo'lishi emas, balki Turkiya jamiyatida yuz bergan chuqur siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarning natijasi edi. Demokratik partiya davlat boshchiligidagi modernizatsiya modelidan jamiyat ehtiyojlariga tayanuvchi siyosiy modelga o'tish jarayonini boshlab berdi.

Tadqiqotning maqsadi — Turkiyada Demokratik partiyaning paydo bo'lishi, uning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari, siyosiy mafkurasi va mamlakat siyosiy tizimidagi tarixiy ahamiyatini tahlil qilishdan iborat.

Metodlar. Mazkur tadqiqot tarixiy-tahliliy, qiyosiy va tizimli yondashuvlar asosida amalga oshirildi. Tarixiy-tahliliy metod orqali 1923–1950-yillar oralig'ida Turkiyada kechgan siyosiy jarayonlar, Respublika Xalq Partiyasi boshqaruvi, “To'rtlar deklaratsiyasi” va Demokratik partiyaning tashkil topishiga olib kelgan omillar izchil o'rganildi.

Qiyosiy metod yordamida Respublika Xalq Partiyasining yuqoridan modernizatsiya modeli bilan Demokratik partiyaning jamiyatga tayangan siyosiy yondashuvi o'zaro solishtirildi. Tizimli yondashuv esa siyosiy tizim, iqtisodiy elita, agrar qatlamlar, diniy-an'anaviy guruhlar va xalqaro demokratik muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotda E. Zurcher, F. Ahmad, M. Heper, Ch. Keyder, Sh. Mardin, Z. Toprak, O. Sander hamda boshqa turk va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy qarashlari nazariy asos sifatida foydalanildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Demokratik partiyaning paydo bo'lishi bir nechta muhim omillar bilan bevosita bog'liq bo'lgan.

Birinchidan, Respublika Xalq Partiyasining uzoq davom etgan siyosiy ustuvorligi Turkiyada modernizatsiya jarayonini boshlab bergan bo'lsa-da, u siyosiy legitimlikni keng ijtimoiy qatlamlar ishtiroki orqali mustahkamlash imkoniyatini yetarli darajada ta'minlay olmadi. Siyosiy muxolifatning mavjud emasligi, parlament nazoratining cheklangani va fuqarolik ishtirokining sustligi jamiyatda yangi siyosiy ehtiyojlarni kuchaytirdi.

Ikkinchidan, 1940-yillar boshida urush davri iqtisodiy qiyinchiliklari, soliq bosimi, oziq-ovqat taqchilligi, narxlar inflyatsiyasi va davlat nazoratining kuchayishi jamiyatda norozilik kayfiyatini oshirdi. Ayniqsa, agrar qatlamlar, savdo-sanoat doiralari, shaharlashayotgan o'rta sinf va yangi iqtisodiy elita o'z manfaatlarini siyosiy maydonda ifoda etishga intila boshladi.

Uchinchidan, Ikkinchi jahon urushidan keyin xalqaro maydonda demokratiya, parlamentarizm va inson huquqlari masalalari muhim ahamiyat kasb etdi. Turkiyaning BMTga a'zo bo'lishi, AQSh bilan yaqinlashuvi va xalqaro legitimlikka intilishi ichki siyosiy tizimni liberallashtirish zaruratini kuchaytirdi.

To'rtinchidan, 1945-yilda Jelal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan va Fuat Koprulu tomonidan ilgari surilgan "To'rtlar deklaratsiyasi" Demokratik partiyaning siyosiy-g'oyaviy asosi bo'lib xizmat qildi. Ushbu deklaratsiyada parlament nazoratini kuchaytirish, sud mustaqilligini ta'minlash, matbuot erkinligini kengaytirish, siyosiy tashkilotlar faoliyatiga imkon yaratish kabi talablar ilgari surildi.

Beshinchidan, 1946-yilda Demokratik partiyaning tashkil topishi Turkiyada ko'p partiyaviylik tizimining real boshlanishi bo'ldi. 1950-yilgi saylovlarda Demokratik partiyaning g'alabasi esa Turkiya tarixida hokimiyatning tinch yo'l bilan almashgan ilk siyosiy tajribasi sifatida tarixiy ahamiyat kasb etdi.

Tahlil va munozara. Demokratik partiyaning siyosiy maydonga chiqishi Turkiya tarixida tasodifiy siyosiy hodisa emas, balki uzoq yillar davomida shakllanib kelgan ijtimoiy-siyosiy ehtiyojlarning tabiiy natijasi sifatida baholanishi lozim. Chunki 1923-yilda Respublika e'lon qilinganidan keyin Turkiyada olib borilgan modernizatsiya jarayonlari, bir tomondan, yangi davlat institutlarini shakllantirish, dunyoviy boshqaruv tizimini yaratish, huquqiy va madaniy islohotlarni amalga oshirish imkonini bergan bo'lsa, ikkinchi tomondan, bu jarayonlar asosan yuqoridan pastga qarab, davlat va siyosiy elita tashabbusi bilan olib borildi. Natijada jamiyatning ayrim qatlamlari siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonidan chetda qolgan edi.

Turkiya tarixshunosligida DPning paydo bo'lishi mavzusi keng o'rganilgan. E. Zurcher DP paydo bo'lishini "jamiyatning siyosiy maydonga kirish talabi" bilan izohlaydi. F. Ahmad esa buni "davlat elitasidan jamiyat elitasiga o'tish jarayoni" sifatida baholaydi. M. Heper DPni "siyosiy liberalizm va iqtisodiy pragmatizm sintezi" deb ta'riflaydi. Ch.Keyder konsepsiyasida esa mazkur jarayon "bozor kapitalizmining siyosiy ifodasi" sifatida talqin etiladi.

Sobiq sovet va MDH tadqiqotchilari (V.I. Kirpichenko, Y.A. Borisov) DPni G'arb ta'sirining natijasi sifatida baholagan bo'lsa, yangi davr turk olimlari — M. Tunjay, Sh. Mardin, Z. Toprak DPni jamiyat – davlat dialektikasining mahsuli sifatida ko'rsatadi.

1923 yilda Respublika e'lon qilingach, Turkiyada siyosiy modernizatsiya va davlat qurilishi jarayoni asosan Respublika Xalq Partiyasi tashabbusi va nazorati ostida olib borildi. Bir partiyali siyosiy tizim dastlab modernizatsiya siyosatini izchil amalga oshirish, respublika institutlarini shakllantirish, jamiyatni islohotlarga moslashtirish uchun zarur deb qaraldi. Ammo vaqt o'tishi bilan ushbu model o'zining institutsional cheklovlari va siyosiy moslashuvchanlik yetishmasligi tufayli inqiroz belgilari namoyon qildi.

Bu partiyaning davlat va jamiyat ustidan to'liq nazorati, siyosiy muxolifatning yo'qligi, yuqoridan modernizatsiya siyosati jamiyatning turli qatlamlari bilan dialog mexanizmlarining

zaiflashuviga olib keldi. E. Zurcher fikricha, “Respublika Xalq Partiyasining siyosiy ustuvorligi mamlakatni modernizatsiya qilgan bo‘lsa-da, uzoq muddatda siyosiy legitimlikni keng ijtimoiy bazaga tayanadigan plyuralizm bilan qo‘llab-quvvatlashga muhtoj edi”. Darhaqiqat, Kamolchilik modelining asosiy zaif tomoni shunda ediki, u modernizatsiyani yuqoridan va byurokratik usul bilan amalga oshirgan holda, jamiyatning quyi qatlamlari (ayniqsa, qishloq aholisi va yangi shakllanayotgan burjuaziya) bilan doimiy muloqot va konsensus mexanizmlarini yaratmadi. Bu esa 1940-yillar oxiriga kelib siyosiy tizimning ichki legitimitligini pasaytirdi va ko‘p partiyaviylikka o‘tishni nafaqat ijtimoiy talab, balki tarixiy zaruratga aylantirdi

Ma’lumki, 1940-yillar boshlariga kelib Turkiyada iqtisodiy qiyinchiliklar, urush davri qat’iy nazorat siyosati, soliq bosimlari, narxlar inflyatsiyasi, oziq-ovqat taqchilligi jamiyatda norozilikni kuchaytirdi. F. Ahmad qayd etganidek, “urush yillari iqtisodiy siyosati ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga olib kelib, jamiyat va hukmron siyosiy elita orasida psixologik masofa paydo qildi”.

Ushbu iqtisodiy va ijtimoiy bosimlar natijasida jamiyat bo‘ylab yangi siyosiy ehtiyojlar, kutilmalar shakllana boshladi. Ayniqsa agrar burjuaziya, savdo-sanoat doiralari, shaharlashayotgan o‘rta sinf, diniy konservativ qatlamlar RXPdan farqli qarashlarga ega bo‘ldi. Cem Eroğul buni “davlat kapitalizmidan fuqarolik kapitalizmi sari o‘tish ehtiyoji” sifatida izohlaydi.

Bu Turkiyada davlat byurokratiyasi (RXP apparati) va yangi burjuaziya (agrar-sanoat mulkdorlari) o‘rtasida sinfiy kuchlar muvozanati o‘zgardi. Çağlar Keyder ta’kidlaganidek, “yangi paydo bo‘lgan iqtisodiy elita siyosiy maydonda ham o‘z pozitsiyasiga ega bo‘lishni talab qila boshladi”. Bu jarayon “davlat orqali modernizatsiyadan jamiyat orqali modernizatsiyaga o‘tish” sifatida talqin etiladi.

Ikkinchi jahon urushidan so‘ng demokratiyalashuv, parlamentarizm, inson huquqlari xalqaro kun tartibiga aylandi. O. Sander yozganidek, “Turkiya xalqaro legitimitlikni ta’minlash uchun siyosiy tizimini liberallashtirishga majbur bo‘ldi”.

BMTga a’zo bo‘lish (1945) va AQSh bilan yaqinlashuv siyosiy tizimni ochishga turtki bo‘ldi.

Demak, RXPning siyosiy ustuvorligi quyidagi omillar ta’sirida zaiflashdi: Iqtisodiy norozilik va urush davri bosimlari; yangi iqtisodiy elitaning siyosiy ambitsiyalari; jamiyatda siyosiy ishtirok ehtiyoji; xalqaro demokratik normalar bosimi.

Natijada siyosiy pluralizmga ehtiyoj oshdi va Demokratik partiyaning sahnaga chiqishi tarixiy-siyosiy zaruratga aylandi.

Ikkinchi jahon urushi yakunlari va global demokratik tendensiyalar fonida Turkiyada siyosiy tizimni yangilash talabi kuchaydi. Aynan shu sharoitda 1945-yil iyun oyida tarixga “To‘rtlar deklaratsiyasi” (Dörtlü Takrir) nomi bilan kirgan siyosiy tashabbus yuzaga chiqdi. Mazkur hujjatni RXPning ichida faoliyat olib borgan to‘rt muhim siyosiy arbob: Jelal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan va Fuat Koprulu parlamentga taqdim etishdi.

Deklaratsiya mazmuni shakldan ko‘ra mohiyat e‘tibori bilan muhim edi — u Turkiyada haqiqiy parlament nazorati, siyosiy pluralizm va demokratik institutlarning mustahkamlanishini talab qilardi. Asosiy talablar quyidagilar edi: Parlament boshqaruvi va hukumat ustidan nazoratni kuchaytirish; sud mustaqilligini ta‘minlash; Siyosiy tashkilotlar erkinliklarini kengaytirish; matbuot erkinligini kafolatlash; “Hukmron partiya davlati” sxemasidan voz kechish.

Turk siyosiy tarixida bu hujjat avvalgi davr liberallashtirish tashabbuslaridan farqli ravishda siyosiy elita ichkarisidan kelib chiqqan demokratiya talabi bo‘ldi.

E. Zurcherning qayd etishicha, “To‘rtlik tashabbusi RXPning o‘z siyosiy tizimini yangilashdagi sustkashligini fosh qildi” .

Deklaratsiya hukumat tomonidan keskin rad etildi, natijada: Adnan Menderes va Fuat Koprulu partiyadan chiqarildi; Jelal Bayar iste‘foga chiqdi; Refik Koraltan siyosiy izolyatsiyaga uchradi.

Bu jarayon Turkiyada siyosiy tizimning ichida demokratik muqobilning pishib yetilganini ko‘rsatdi. Feroz Ahmad ta‘kidlaganidek, “RXP jamiyatni modernizatsiya qilgan bo‘lsa-da, jamiyat siyosiy maydonda ifoda topishni talab qila boshlagan paytda demokratik bosim oldida moslasha olmadi” .

“To‘rtlar deklaratsiyasi”ning g‘oyaviy poydevori ikki asosiy yo‘nalishga tayandi:

Liberalizm	An’anaviy-konservativ asos
Parlamentarizm	Din va jamiyat qadriyatlariga hurmat
Bozor iqtisodiyoti	Milliy birlik va ijtimoiy totuvlik
Matbuot erkinligi	Diniy qadriyatlarning jamiyat hayotiga qaytishi
Siyosiy raqobat	Milliy an‘ana va tarixga tayanish

Sherif Mardin bu jarayonni “Turk modernizmining jamiyatga qaytishi” deb ataydi , ya‘ni modernizatsiya endilikda yuqoridan pastga emas, balki jamiyat talabi asosida davom etishi taqozo etiladigan bo‘ldi.

Ushbu hujjat, ya‘ni Deklaratsiya sinfiy transformatsiyaning siyosiy ifodasi edi. Chaglar Keyder “bu tashabbus davlat byurokratiyasi monopoliyasiga qarshi bozor kuchlarining siyosiy talabi sifatida yuzaga keldi” deya yozadi.

Demak, xulosa qilish mumkinki, “To‘rtlar deklaratsiyasi” yangi iqtisodiy kuchlarning siyosiy sahnaga chiqishi, jamiyat modernizatsion quvvatining siyosiy in’ikosi, “davlatdan jamiyatga o‘tish” mexanizmi sifatida tarixiy ahamiyat kasb etdi.

“To‘rtlar deklaratsiyasi” Demokratik partiyaning ideologik, g‘oyaviy hamda siyosiy asosi sifatida: Turkiyada ko‘ppartiyaviy tizimning real boshlanishi, davlat markaziy nazoratidan jamiyatga o‘tish jarayoni, modernizatsiya jarayonining yangi bosqichi, demokratik legitimlikning jamiyatga asoslanishi sifatida tarixga kirdi.

Uning natijasi sifatida 1946-yil yanvarda Demokratik partiya tashkil topdi va Turkiya siyosiy tarixida yangi sahifa ochildi.

Demokratik partiyaning (DP) siyosiy maydonga chiqishi Turkiya jamiyatidagi chuqur ijtimoiy o‘zgarishlar va yangi ijtimoiy kuchlarning siyosiy ifoda topish ehtiyoji bilan chambarchas bog‘liq edi. Demokratik partiya faqat siyosiy elita ichida yuzaga kelgan qarama-qarshilik mahsuli bo‘lib qolmay, balki keng ijtimoiy qatlamlarning talab va umidlariga javoban shakllandi. Bu jarayon Turkiyada modernizatsiyaning yangi fazasini – jamiyat tomonidan talab etilgan modernizatsiya bosqichini boshlab berdi.

Gap shundaki, 1950-yillar boshida Turkiya aholining 80% dan ortig‘i qishloqda yashardi. RXPning uzoq yillarga mo‘ljallangan siyosati o‘tmishda agrar qatlamlar va yer egaligi bilan shug‘ullanuvchi guruhlarining hukumat siyosatida yetarli darajada aks etmayotganining natijasida ediki, DP ularning ovozi aks ettira olgan partiya sifatida sahnaga chiqqan.

Demokratik Partiya quyidagi shiorlarni ilgari surdi: “Bas! Endi so‘z erkinligi xalqniki!” (“Yeter! Söz milletindir!”); qishloq xo‘jaligini modernizatsiyalash; yer egaligi munosabatlarini yumshatish; kredit va subsidiyalarni kengaytirish .

Shu sababli Demokratik Partiya Anatoliyaning agrar hududlarida tez sur‘atda ijtimoiy tayanch topdi. Turk tahlilchisi Feroz Ahmad qayd etganidek, “DP qishloq jamiyatini siyosiy tizimga keng jalb etishga muvaffaq bo‘ldi” .

RXPning davlat byurokratiyasi va davlat kapitalizmiga qaratilgan siyosati bozor iqtisodiyotiga intilgan yangi savdo-sanoat doiralari torlik qila boshladi. Ayniqsa, kichik va o‘rta savdogarlar, yangi paydo bo‘layotgan sanoat egalari, shaharlik ziyolilar va texnik mutaxassislar Demokratik Partiyani qizg‘in qo‘llab-quvvatlashdi.

Turkiyalik tahlilchi Ç.Keydarning fikriga ko‘ra, bu davr “Turkiya burjuaziyasining siyosiy ongga ega bo‘lish davri” edi.

Demokratik Partiya siyosiy ritorikasida diniy qadriyatlarni inkor etmadi, aksincha “dinga hurmat” tamoyilini ilgari surdi. Bu, RXPning qat‘iy sekulyar siyosatidan norozi bo‘lgan dindor

qatlamlar uchun jozibali bo'ldi. Şerif Mardin ta'kidlaganidek, DP diniy ijtimoiy strukturalarni siyosiy tizimdan emas, jamiyatni modernizatsiya qilish jarayonidan ajratmaslik siyosatini olib bordi.

Bu esa o'z navbatida Demokratik Partiyani keng xalq qatlamlariga yaqinlashtirdi va ijtimoiy legitimatsiyani kuchaytirdi. U o'zini "xalqning haqiqiy partiyasi" sifatida namoyon qilishi, ya'ni populistik yondashuv siyosiy kommunikatsiya vositasi sifatida keng qo'llanildi. Bayar va Menderesning ritorikasida "xalqning ovozi", "birodarlik va birlik", "siyosiy erkinliklar" kabi tushunchalar muhim o'rin tutdi. Z.Toprak bu siyosatni "populizmni zamonaviy siyosiy formatda ifodalash" sifatida baholaydi.

1946–1950 yillar oralig'ida Demokratik Partiyaning a'zolari soni 1,2 milliondan oshdi. 1950-yil saylovlarida partiya jamiyatning barcha qatlamlari tomonidan qo'llab-quvvatlanishi oqibatida 53,3% ovoz olishga muvaffaq bo'ldi. Buning natijasida Parlamentdagi o'rinlarning 85% dan ortiq qismini egalladi.

Bu Turkiya tarixida ilk bor tinch yo'l bilan hokimiyat almashuvi demak edi. Demokratik partiya muvaffaqiyatining asosiy sababiga keladigan bolsak, uning siyosiy maydonga quyidagi qatlamlarning istak va manfaatlarini olib chiqishi katta rol o'ynadi. Bular: yangi iqtisodiy sinflar; davlatdan mustaqillashayotgan jamiyat guruhlari; diniy-an'anaviy qatlamlar; savdogar va dehqonlar; shaharlik o'rta sinf.

Respublika Xalq Partiyasining yuqoridan modernizatsiya modeli o'rini yangi partiyaning jamiyat asosidagi modernizatsiya modeli egalladi. Nima bo'lganda ham Turkiya siyosiy tizimining keyingi taraqqiyotiga, siyosiy raqobatning shakllanishiga va demokratik institutlarning mustahkamlanishiga asos bo'lib xizmat qildi.

Shunday qilib, Demokratik partiyaning siyosiy sahnaga chiqishi Turkiya siyosiy tarixida tub burilish tarzida qabul qilindi. Bu jarayon shunchaki yangi siyosiy partiyaning paydo bo'lishi emas, balki Turkiya jamiyatining siyosiy ongidagi o'zgarishlar, yangi iqtisodiy kuchlarning shakllanishi va davlat-jamiyat munosabatlarining qayta ko'rilishi natijasi edi. Respublika Xalq Partiyasi ilgari surgan davlat boshchiligidagi modernizatsiya modeli mamlakatni tubdan o'zgartirgan bo'lsa-da, 1940-yillar oxirlariga kelib jamiyatda siyosiy erkinliklar, iqtisodiy raqobat va fuqarolik ishtiroki bilan bog'liq talab kuchaydi.

"To'rtlar deklaratsiyasi"ning e'lon qilinishi — ushbu demokratik ehtiyojning siyosiy shaklda namoyon bo'lishi edi. Siyosiy liberallashtirish g'oyalari bilan birgalikda yangi sinfiy kuchlar (agrar burjuaziya, shahar o'rta sinfi, savdogarlar va diniy-an'anaviy qatlamlar)ning siyosiy maydonga kirishi Demokratik Partiya tarafdorlari safini sezilarli kengaytirdi.

Boshqacha aytganda, demokratlar “davlatdan jamiyatga o‘tish bosqichi”ni boshlab berdi. Respublika Xalq Partiyasining yuqoridan pastga modernizatsiya konsepsiyasi o‘rnini yangi partiyaning jamiyatdan siyosiy tizimga qaytish modeli egalladi.

Natijada Demokratik partiya nafaqat siyosiy muxolifatni shakllantirdi, balki siyosiy plyuralizmning huquqiy-institutsional asoslarini mustahkamladi, jamiyatni siyosiy tizimga keng jalb etdi, Turkiyada demokratik raqobat an’anasini boshlab berdi, yangi siyosiy legitimlikning yangi modelini shakllantirdi.

Xulosa. Demokratik partiyaning tashkil topishi Turkiya siyosiy tarixida tub burilish yasagan jarayonlardan biri hisoblanadi. Bu hodisa shunchaki yangi siyosiy partiyaning vujudga kelishi emas, balki Turkiya jamiyatida siyosiy ongning o‘zgarishi, yangi iqtisodiy kuchlarning shakllanishi va davlat-jamiyat munosabatlarining qayta ko‘rilishi natijasi edi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi xulosalarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, Respublika Xalq Partiyasi boshchiligidagi modernizatsiya Turkiyaning siyosiy va institutsional asoslarini shakllantirgan bo‘lsa-da, uzoq muddatda siyosiy pluralizm va fuqarolik ishtiroki ehtiyojlarini to‘liq qondira olmadi.

Ikkinchidan, Ikkinchi jahon urushi davridagi iqtisodiy qiyinchiliklar, soliq bosimi, davlat nazoratining kuchayishi va ijtimoiy tengsizlik siyosiy norozilikning kuchayishiga olib keldi.

Uchinchidan, “To‘rtlar deklaratsiyasi” Demokratik partiyaning g‘oyaviy-siyosiy poydevorini yaratdi va Turkiyada ko‘p partiyaviylik tizimiga o‘tish jarayonini tezlashtirdi.

To‘rtinchidan, Demokratik partiya agrar qatlamlar, savdo-sanoat doiralari, shaharlik o‘rta sinf, diniy-an’anaviy guruhlar va yangi iqtisodiy elitaning manfaatlarini siyosiy maydonga olib chiqdi.

Beshinchidan, 1950-yilgi saylovlarda Demokratik partiyaning g‘alabasi Turkiyada hokimiyatning tinch yo‘l bilan almashuvi, siyosiy raqobat va demokratik legitimlikning yangi bosqichini boshlab berdi.

Umuman olganda, Demokratik partiyaning paydo bo‘lishi Turkiyada “davlatdan jamiyatga” yo‘naltirilgan siyosiy modernizatsiya bosqichining boshlanishi bo‘lib, mamlakatda ko‘p partiyaviylik, siyosiy pluralizm va demokratik raqobat an’analarining shakllanishiga muhim zamin yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi). Fon: 30-18-1-2, Klasör: 101, Dosya: 7, Sıra: 12 — “Dış tehdit değerlendirmesi ve müşterek savunma planlaması”, 1948–1949. BCA, 30-18-1-2/102-5-3.

2. Erhan Ç. ABD ve NATO'yla İlişkiler. — Ankara: İmge Yayınları, 2012.
3. Foreign Relations of the United States, 1948, Vol. IV. FRUS, 1950, Vol. III.
4. Hale W. Turkish Politics and the Military. — London: Routledge, 1994.
5. Harris G. S. Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945–1971. — Washington, D.C.: AEI Press, 1972.
6. Kuniholm B.R. The Origins of the Cold War in the Near East. — Princeton: Princeton Univ. Press, 2015.
7. NATO: The First Five Years, 1949–1954 / Lord Hastings Lionel Ismay. — Paris: North Atlantic Treaty Organization, 1954.
8. Özer M. H. The Effects of the Marshall Plan Aids to the Development of the Agricultural Sector in Turkey, the 1948–1953 Period // International Journal of Business and Social Science. — 2015. — Vol. 6, No. 11(1).
9. U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States (FRUS), 1947, Vol. V.
10. U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1947, Vol. V (The Near East and Africa). — Washington: GPO, 1969.
11. U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1947, Vol. V (The Near East and Africa). — Washington: GPO, 1969.
12. Кошелев, В.С. Феномен исламизма в современном мире / В. С. Кошелев, Н. В. Кошелева // Общество, государство и религии в современном мире: мат. круглого стола кафедры истории нового и новейшего времени БГУ, Минск, 2019.
13. Острога, В. А. История Турции в белорусской историографии / В. А. Острога // Беларусь-Турция: пути сотрудничества: материалы второй междунар. науч.-практ. конф., Минск, 25 февр. 2011 г.